

KISS ERIKA

„Ami megvan, az megvan – No de mi lett a hozománnyal?”¹⁷⁶

Esterházy Pál és Orsolya kincsei

A fraknoi vár állandó kiállításában ma is látható egy 1650 körül készült festmény, amely két díszesen öltözött gyermeket ábrázol.¹⁷⁷

A magyarországi művészetben szokatlan, egész alakos kettős portrén a rózsát tartó fiú gróf Esterházy Pál, jövődó nádor, aranygyapjas lovag és a Magyar Királyság első birodalmi hercege, a neki szegfűkoszorút nyújtó leányka pedig jövődóbelije, Esterházy Orsolya. A bonyolult módon rokon gyerekek – a kislány a fiú féltestvérének gyermeke és édesanyjának unokája – kézfogójának állít emléket a szép festmény. Egy olyan eseménynek, amelyik a 17. századi Magyar Királyság egyik legsikeresebb – családi – konspirációja eredményeként jött létre. A család jövődója szempontjából rendkívül fontos frigyhez pápai diszpenzáció és uralkodói engedély szükségeltetett, mindehhez pedig rengeteg kapcsolat, idő és nem kevés pénz. De a sikerhez a teljes titoktartásra is szükség volt, a szűkebb-tágabb családon belüli várható ellenvélemények és ellenakciók kivédésére. Ehhez mérten kifejezetten merész vállalkozás volt a kézfogóról ilyen kifinomult módon megemlékezni. Talán a megrendelő – a fiú bátyja, Esterházy László – iniciatívája lehetett, hogy a gyerekek szülei, képmáson is megörökített öltözkézt viseljék.¹⁷⁸ A kislányt, Orsolyát édes-

33. kép. Ismeretlen, valószínűleg bécsi mester:
Thurzó Erzsébet, 1641

anyja, Thurzó Erzsébet ruhájában festették le, Palkó pedig édesapja, Esterházy Miklós nádor-

176 Mindkét idézet Esterházy Péter *A gyömbér* című írásából való = *Az Esterházy-kincstár*, Esterházy Péter előszavával, szerk. SZILÁGYI András, Bp., 1994, 8–10.

177 Lásd a 13. képet. Nyugat-magyarországi mester, *Hochzeitsbild*, 185×115,5 cm, olaj, vászon. Burg Forchtenstein, Fürstlich Esterházyische Sammlungen, Nr. I/1/12 (353). Irodalom: ENIKŐ BUZÁSI, *Porträts, Maler, Mäzene. Zur Geschichte des Porträts im 16.–17. Jahrhundert im Königreich Ungarn*, *Acta Historiae Artium* 55(2014), 23–104., itt 63., Abb. 36.

178 Erre elsőként Buzási Enikő hívta fel a figyelmet, ld. BUZÁSI Enikő, *Két kép a fraknoi Esterházy-gyűjteményből. Esterházy Orsolya portréja Benjamin Bloctól és Esterházy Pál mint Szent Imre*, *Művészettörténeti Értesítő* 44(1995), 269–279.

nak a nagyszombati jezsuita templom *alapító-portéján* is látható dolmányát és mentéjét hordja.¹⁷⁹ A tizenöt esztendő, magabiztos tekintetű *Palkó* ekkor még vékonydongájú természetű sátorként borul a finom bársonyból, gazdag sújtásokkal díszített mente. A kilencéves Orsolya nagyon műves, fémfonallal, skófiummal gazdagon díszített – ifjú kora ellenére fekete színű – *lant ujjú* ruhát és előkelő, gazdag ékszereket visel. Házasságuk tétje nem más volt, mint az, hogy közös felmenőjük, Esterházy Miklós üstököszerű felemelkedését követően az Esterházy család megmarad-e a Magyar Királyság elitjének egén, vagy visszahull a sötétbe. A már kortársai véleménye szerint is rendkívüli képességekkel megáldott Miklós nádor rangja, hatalma növekedését vagyona gyarapodása is követte ugyan, de a nagyon szerkezete nagyon problematikus volt. A nádor kitűnő, jól jövedelmező birtokait, Munkácsot és Regécet politikai alku keretében veszítette el, „cserélte el”.¹⁸⁰ De az üzlet nem volt kifejezetten előnyös a jövőre nézve: a két legfontosabb új szerzemény közül csak Fraknó vált örökös birtokká, a családi ékszerek másik gyémántja, Kismarton azonban erősen billegő pozícióban volt, lévén csak zálogos birtok. Mindezt tetézte a folyamatos készpénzhiány. Ez pedig felértékelte azoknak a jövedelmező birtokoknak a jelentőségét, amelyek Miklós

nádor első házassága révén kerültek a család kezelésébe, Dersffy Orsolya hozományával. Ennek az aranytartaléknak a sorsát kellett biztosítania a két, a festmény készítésekor már árva gyerekek. A nagyon céltudatos és okos családi konspiráció végül sikerre jutott: *Palkó* és *Orsika* 1652 októberében Fraknó várkapósnájában házasságot kötött, amely tényről azonban egyelőre hétpecsétetes titokként őrizték.¹⁸¹

Házasságukkal az elsősorban Orsolyát illető hatalmas vagyon családon belül maradt, később pedig a gondos gazda, Pál kezén tovább is gyarapodott. A birtokok mellett ez jelentős mennyiségű ingóságot is jelentett, a főúri háztartás működésének, reprezentációjának eszközeit, kellékeit: öltözékeket, ékszereket, ezüstműveket, liturgikus tárgyakat, díszfegyvereket és lóra való felszerelést. Házasságuk kezdetén az ingó és ingatlan javak tekintetében Orsolya egyenlege messze Pálé fölött állt. Ez a hozomány szolgált alapul az „Esterházy birodalom” felépítéséhez, amelyben Pálnak elvitathatatlan érdemei voltak. A birtokok gyarapításával párhuzamosan azonban a tárgyi környezet is fokozatosan átalakult. Erről a gazdasági összeállítások, kimutatások mellett ékesen tanúskodik Pál gróf, majd nádor, herceg végrendeleteinek sora.

Esterházy Pál 1664-es végrendeletében így írt: „*Több ingó bingó javaimról ilyen dispositiót*

179 Ismeretlen festő, *Thurzó Erzsébet képmása*, 1641, olaj, vászon, 208×116 cm. Burg Forchtenstein, Fürstlich Esterházyische Sammlungen, Nr. I/1/5 (378); Ismeretlen festő, *Esterházy Miklós nádor*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, lt.sz. 36.

180 Munkács várát az 1622-es nikolsburgi béke értelmében kellett átadnia Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek. Esterházy Miklós az uralkodótól kárpótlásul ekkor kapta Fraknót és Kismartont. Az Esterházy által 1633-ban megszerzett regéci várát 1644-ben I. Rákóczi György seregei elfoglalták, majd a linzi békeszerződésben az erdélyi fejedelem megkapta a várat. Az 1647. május 7-én aláírt megállapodás szerint Rákóczi 160 000 forint kárpótlást fizetett Esterházy Miklós örökösének, László grófnak. Ld. MARTI Tibor, *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*, Doktori (PhD) értekezés, Bp., 2013, 53–54.

181 Azt, hogy milyen szorosra zárt a titkok őrzésében az alig féltucatnyi beavatott, pontosan jellemzi, hogy a házasság nyilvánosságra hozatala – és az elhalás – előtt néhány nappal keletkezett iratokban az udvartartás belső emberei is még mindig *kisasszonynak* nevezik Orsolyát és *úrfinak* Pált. Annak megfelelően, ahogy levelezésükben is ugyanaddig Orsolya *bátyámnak* szólítja hivatalos, ámde titkos férjét. Ld. Anno 1655. 22. januári. Az mely fejer ruhakat az kis asszony eő nagysaga magához vett... MNL OL, P 125, Nr. 11.680.; illetve Orsolya 1655. január 21-én kelt levelét (Nr. 16.) e kötetben.

tészek: hogy tudniillik a minemő aranyívem vagyon, tizenkétezer forint pénzzemmel együtt mindenestől légyen az én kedves feleségemé, mivel ezen aranyívem egy része ugysis Lánzsérből hozatott alá, ki azonkivöl is ötet illetné. Tudnivaló, hogy a minemő ezüst mivem vagyon, nagyobb részit magam pénzemen vettem, s arról szabad dispositiót is tehetek.”¹⁸² Az 1678-as végrendeletben már módosult a kép: „Ingó bingó javaimat (mivel szegény Uram Atyámtól, sőt Lánzsérből is mindenestől tizenöt vagy huszezer forint érőnél több én reám nem maradott) mind magam pénzemen vettem sok más jószágokkal együtt, kik aquisitumim lévén, azokról szabadon is disponálhatok, annyival is inkább, hogy feleségem is a maga részit, melyben coaquisitrixnak mondathatnék lenni, per totum nékem cédálta confirmálván ezen következő írásom által megmagyaráznom.”¹⁸³ A felesége által neki lekött drágaságoknak „... mindazáltal nagyobb

részét egyenlő akarattal Isten tisztességére is adtuk, s el is költ egy része ug, hogy abból majd igen kevés maradott.” Az 1685-ös végrendeletben leírtak még ennél is továbbmennek, az ingó értékekről ez olvasható: „...az köntösöket maga szegény [ti. Orsolya] el viselte, többit Isten tisztességére maga atta az arany mivből is veszet el holmi szegény feleségem keze közül, ug hogy ött ezer forint érő in universum nem maradot mind szegény Atyám Uram -s mind Szegény Atyámfia ingo javaibol.” Ezek után még hozzáteszi, mintegy magyarázatképpen, hogy azok mind proprio aquisitumim hiszen elhunyt felesége, Orsolya „per totum nékem cédálta”.¹⁸⁴ Ez a legutolsó mondat az újabb kutatások alapján más hangzást kap,¹⁸⁵ de az állítás, miszerint Orsolya halálának idejére az ingó marhák, a tárgyak, a kincsek nagyobbik része az ő, Esterházy Pál szerzeménye volt, mégis többékevésbé igaz.

A SZÜLŐK ÖRÖKSÉGE

Thurzó Imre 1621-ben bekövetkezett halálát követően a két félárva kislánya javait a Thurzó család kiadta az anyának, Nyáry Krisztinának. Ez azonban elhúzódó folyamat volt, az anya csak egykori anyósa, Czobor Erzsébet halála (1626) után jutott hozzá minden, őt és gyermekeit illető ingósághoz, pénzhez, sőt mindkét

gyermeke felügyeleti jogához is. Ennek forrásai nagyrészt ma is ismertek: az egymást követő összeírások alapján kirajzolódik a két kislány ingóságainak sora.¹⁸⁶ A Thurzó Imre halála után készített, sajnos csak az öltözékeket, a tárházi fegyvereket, lóra való felszerelést és a kinnjáró hadi felszerelést összesítő lista alapján lát-

182 MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 4. Fasc. G. Nr. 53. Kiadása: Esterházy Pál 1664. évi végrendelete, közli Merényi Lajos, Történelmi Tár 12(1911), 151–156., itt 152.

183 MNL OL P 108 Rep. 4. Fasc. G. Nr. 54. Kiadása: Esterházy Pál 1678. évi végrendelete, közli Merényi Lajos, Történelmi Tár 12(1911), 598–619., itt 605.

184 Esterházy Pál végrendelete 1685-ből, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 4. Fasc. G. Nr. 58. f.9.

185 Ld. Viskolcz Noémi tanulmányát a jelen kötetben.

186 A Thurzó-árvák örökségére vonatkozó források: [A Thurzó árvák ezüstje] 1622, MNL OL, Batthyány hercegi család levéltára, P 1341, Ladula 27. Fasc. 4. f.342–343.; Anno 1623 2 Februari Mikor Lethawan voltunk, adtunk az Iffiu Aßonak Niary Christina aßonnak, MNL OL, Batthyány hercegi család levéltára, P 1341, Ladula 27. Fasc. 4. f.447–448.; Anno 1627 die 4 Octobris... Thurzo Eörzebet és Christina samara jutot marhának szama, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 29. Fasc. C. Nr. 40.; Az arany miveknek szama, az ky nalunk volt es Wizkelety Janos urek pro parte Orphanarum die 4 Octob: Anno 1627 in Arce Lethava ky adtak, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 29. Fasc. C. Nr. 41.; Az Arvak Arani es ezüst miveinek szama [1627, lófelszerelés, díszfegyverek]; MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 29. Fasc. C. Nr. 42.

szik, hogy vajmi kevés jutott az özvegy kezéhez.¹⁸⁷ A férjének adományozott, személyes szerzeménynek minősülő díszfegyvereket azonban ugyanúgy megkapta, mint a kislányok is a Pfalzi Frigyes által apjuknak ajándékozott két csodás nürnbergi aranyozott ezüst serleget.¹⁸⁸ Ez utóbbiakat a gyermekeknek a fejenként 72 girányi (kb. 18 kg) ezüstművön felül juttatták, a későbbi inventáriumokhoz hasonlóan pontosan feltüntetve a tárgyak eredetét is. A különböző kezek által készített összeírások nem mindig ugyanazon ismérvek alapján sorolták fel a tárgyakat, de az ezüstművek, az ékszerek és a díszfegyverek többsége jól azonosítható, az 1622–1627 közötti átadás-átvételi iratokban, majd később Thurzó Erzsébet elismervényeiben lényegében ugyanaz a tárgye gyűttes szerepel. Thurzó Krisztina 1632-ben bekövetkezett halála után az ő tárgyai is Erzsébetet illették, egészen az Erzsébet férjhezmenetelekor készített elszámolásig mindig feltüntették, hogy mely tárgyak – többnyire asztali ezüstművek – voltak eredetileg hűgáé.

Thurzó Erzsébet 1638-ban, Esterházy Istvánhoz való férjhezmenetelekor édesanyja, Nyáry Krisztina az ingók egy részét át is adta, majd a következő év nyarán a két nő külön-külön rögzítette az átadás tényét és az átvett tárgyak sorát.¹⁸⁹ Az ekkor készült listákban ugyanazok a tárgycsoportok jelennek meg, mint korábban, lényegi számbeli változás nincs.¹⁹⁰ Mindezen iratsorok alapján megerősíthető az állítás: a két árva által örökölt ingó „Thurzó-vagyon” nem volt igazán nagy. Sem az átadott tárgyak, sem pedig a számukra befolyt pénzjövedelem, amelynek összegét 1626-tól pontosan könyvelték és el is számoltak vele a Thurzó-atyafiak az anyának.¹⁹¹ Ugyanígy cselekedett Esterházy Miklós menyje/nevelt lánya, Thurzó Erzsébet férjhezmenetelekor. Mindezek alapján a kislányok örökségét képező (rész)birtokok nem hoztak kiemelkedő bevételt. Így például az árvai uradalomból évente körülbelül 2500 forintnyi összeg jutott a Thurzó-árváknak.¹⁹²

Édesanyjuk után sem kaphattak jelentős javakat. A forrásokból az látszik, hogy Nyáry

187 Anno Domini 1621 die 4 Novembris Üdvezult Úr ruhainak rend szerent szama. MNL OL, Batthyány hercegi család levéltára, P 1341, Lad. 27. Fasc. 4. f.274–275.; Inventarium rerum infrascriptarum post obitum Illustrissimi quondam domini Comitis Emerico Thurzo Anno 1622 die 5 Mensae Novembris in arce Lethava... MNL OL, Batthyány hercegi család levéltára, P 1341. Ladula 27. Fasc. 4. f.344–352.

188 *Fedeles díszserleg a jó kormányzás allegóriájával*, Hans Petzolt, 1600 körül, Nürnberg; *Fedeles díszserleg Prudentia allegorikus alakjával*, Hans Petzolt, 1603–1609 között, Nürnberg. Ld. *Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.*, szerk. SZILÁGYI András, Bp., 2014. Kat. I.7., 74–83.; Kat. I.8., 83–89.

189 Groff Thurzo Eörsébet Asszony számára adatot ezust miv es eszközők s- marhák száma... az Arvai Lethavai es Eleskoi jövedelemmel eggiot, mellicet 1638 12. Septembris irattunk fel, amint következnek, MNL OL, E. cs. It., P 108 Rep. 29. Fasc. C. Nr. 52.; Thurzó Erzsébet elismervénye apai örökségének átvételéről, MNL OL, E. cs. It., P 108 Rep. 29. Fasc. C. Nr. 54.; [Thurzó Erzsébet elismervénye arról, hogy mit vett át anyjától 1638–1639-ben Kis-martonban], MNL OL, E. cs. It., P 108 Rep. 8. Fasc. C. Nr. 48/U, f.73–75.

190 Az 1638–1639-es forrásokban szerepelnek olyan ékszerek, amelyeket Nyáry Krisztina már azután vett lányainak, miután azok az ő és második férje, Esterházy Miklós felügyeletébe kerültek. Ezek az ékszerek többnyire „napi”, hordott darabok lehettek, többet közülük el is vesztett Erzsébet, illetve ezek közül kerültek ki azok a darabok (aranylánc, egy pár *perecz* [karkötő] és egy gyémántos gyűrű), amelyekkel eltemették a kis Krisztinkát.

191 1638 szeptemberében Thurzó Erzsébet hozományjegyzékében Esterházy Miklós számol el ugyanígy menyje/nevelt lánya jövedelmével, pontosan rögzítve a tartására fordított összegeket is. MNL OL, E. cs. It., P 108 Rep. 29. Fasc. C. Nr. 29. f.103.

192 Groff Thurzo Eörsébet Asszony számára adatot ezust miv es eszközők s- marhák száma... az Arvai Lethavai es Eleskoi jövedelemmel eggiot, mellicet 1638 12. Septembris irattunk fel, amint következnek, MNL OL, E. cs. It., P 108 Rep. 29. Fasc. C. Nr. 52. f.19.

Krisztina ingó javainak az ebből, az Esterházy Miklóssal kötött második házasságból született gyermekei lettek a fő haszonélvezői. Erre utal az a szokatlan tény is, hogy amikor 1635-ben Krisztina, immár Esterházy Miklós feleségéként átveszi Várdán a Báthory/Várday/Nyáry örökség még őt megillető részét, annak címzésében őt és férjét, Miklós nádort együtt jelölik meg, mint a javak jogos tulajdonosát.¹⁹³ Ismert, hogy a feleségek több esetben is hozományukat, egyes jövedelmeiket lekötötték, esetleg bérbe adták férjüknek. Itt azonban egy addig még „ki nem utalt” szülői örökségről van szó. Az ebben szereplő tárgyak közül többet – szigorúan véve csak az azonosíthatóakat – a Nyáry–Esterházy házaspár gyermekeinél látunk viszont a későbbiekben. Így például a Báthory István nevével és címerével díszített súlyos *lavabot*, mosdókészletet majd Esterházy Mária hozományában, 1652-ben, amikor Homonnai Drugeth György felesége lett.

Thurzó Erzsébet és Esterházy István házasságkötésük után már közösen tanúskodtak arról, hogy Erzsébet minden, apja után őt illető ingóságot kézhez vett édesanyjától.¹⁹⁴ A Thurzó-örökség tárgyai ezt követően az Esterházy István – Thurzó Erzsébet házaspár lánzséri tárházába vándoroltak. Az ismert források alap-

ján a házaspár javait együtt kezelték, ez azonban lehet a körülmények okozta hibás ítélet. Az ismert összeírások ugyanis az ifjú férj korai halálát követően, 1641 júliusában, majd felesége napra pontosan egy évvel későbbi elhunytá után, 1642 júliusában készültek.¹⁹⁵ A család lakóhelyén, Lakompakon, illetve a tárházat őrző Lánzséron egyidejűleg leltározott tételek között együtt szerepelnek az általuk birtokolt ingóságok, a két inventárium tartalma a legtöbb ponton egyezik. A tárgyakat működési helyük alapján sorolták föl, így Lakompakon elsősorban a napi életvitelhez szükséges holmikat, Lánzsérban pedig jellegzetesen kincstári mobiliákat. Lakompakon azok a tárgyak voltak, amelyek *kinnjárók*, vagyis használatban lehettek, illetve a lakásra szolgáló helyiségekben tartották őket. A lakompaki tárház fegyverei mellett az asszony és az *Úr ő nagysága* ruháit, a pohárnok gondozására bízott asztali ezüstműt sorolták fel.¹⁹⁶ A „valódi” tárházi ingóságokat, ékszereket, díszfegyvereket, ezüstműveket, a reprezentáció eszközeit Lánzsérban írták össze. Esterházy István és Thurzó Erzsébet ingósgátleltárainak csaknem azonos anyaga azt mutatja: nem elsősorban az ő *személyes* hagyatékuknak tekintették a javakat, hanem az egyetlen, kiskorú gyermek örökségének.

193 Az Tarhazbeli Memoriale Vardaban Die 13 Marti 1635., MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 26. Fasc. F. Nr. 276.; Specificatio Argenteriae Stephano Batori relictæ, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 4. Fasc. B. Nr. 18. Kiadása: *Gróf Nyáry Krisztina öröklött arany művei*, kiad. Merényi Lajos, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 9(1902), 369–373.

194 [1640. 3ia Junii] Quietantia Comitiss Stephani Eszterhazy Consortisqem eiusdem Elisabetha Thurzo, super assignata argenteria et Pecunia Dno Caspari Illeshazy et Consor ejusdem Helena [áthúzza] Elisabetha Thurzo. MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 7. Fasc. B. Nr. 20. Ennek tartalmában bővebb előkészítő irata, piszkozata: MNL OL, E. cs. lt., Rep. 8. Fasc. C. Nr. 48/6. f.76.

195 Az szegeni megholt Úr javairol valo Inventarium Lakompakon die 15 Julii Anno 1641; Inventatio rerum mobilium in Arce Lánzsér. Anno 1641. die 15 Julij ezej jegizettek feöl szegeni megholt Úr partekaiba[n]. MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 12. Fasc. Q. Nr. 633.; Inventarium rerum Illustrissimæ Elisabethæ Thurzó, alias Ill. quondam Domini Comitiss Stephani Esterhazi relictæ viduæ, in Arce Lánzsér, dei 14. Julii, anno 1642., MNL OL, E. cs. lt., P 108, Rep. 12. Fasc. Q. Nr. 635.; Inventarium rerum mobilium Illustrissimæ condæ Dominae Elisabethæ Thurzo, ...in Lakenpach sub cura Castellani relictarum., MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 12. Fasc. Q. Nr. 636.

196 Megjegyzendő, hogy Esterházy István nagyon korszerű, elegáns háztartással rendelkezett. A pohárnok és a *tálnoki* funkció elkülönülése ezt mutatja, de rendelkezett egy *olasz pohárnokkal* is, aki a finom asztalnémetűt gondozta: alsó és felső terítőkötet illetve asztalkendőket. Ő tehát a főúri asztal megfelelő terítéséért volt felelős. Vö. *Magyar udvari rendtartás*, sajtó alá rend., bev. KOLTAI András, Bp., 2001. 9., 10., 17., 18. számú iratok.

ORSOLYA 1653-AS „HOZOMÁNYJEGYZÉKE”

Orsolya örökségét – elsősorban az ingóságokra gondolunk – a két fiatal csak jóval a titkos házasságkötést követően kapta kézhez. Esterházy László 1652-es halála után Esterházy Miklós még életben lévő gyermekei között osztották fel az elhunyt nádor és László hagyatékát. Ennek a feltehetően Esterházy Dániel és Farkas által irányított munkálatnak a dokumentumai Esterházy Mária 1652-ben, férjhezmenetelekor felvett hozományjegyzéke,¹⁹⁷ továbbá az Esterházy Ferencnek 1653-ban¹⁹⁸ és Pálnak 1654-ben Fraknóból kiadottak jegyzéke, illetve Orsolya javainak 1653-ban Lánzsérban felvett összeírása.¹⁹⁹ Esterházy Orsolya inventáriuma tartalmában eltér nagynéni-sógornői és más kortárs főúri hajadonok hozományától: több oldalon keresztül sorolnak különféle *leveleket*, azaz dokumentumokat, iratokat: adásvételi, peres iratokat, jogbiztosító adományleveleket.²⁰⁰ Bár nagyon körültekintően nem nevezték hozományjegyzéknek a dokumentumot, mégis ezek a jogbiztosító iratok, *levelek* mutatták meg,

mi is volt – nagyon sarkosan fogalmazva – ennek a házasságnak a hozadéka, milyen árfolyamon mérték az értékét. Az iratok között vannak Thurzó Erzsébet apai javaival kapcsolatosak is, de azok elsősorban tiltakozások, vitákat rögzítő tételek. Amelyek azonban igazán fontosak, azok mind az apa, Esterházy István anyai örökségére vonatkoznak. Elsősorban a lánzséri–lakompaki uradalomra, amelynek szinte minden iratát, előzményének tudósítóját gondosan őrizték. Az ingóságok között a korábban, a szülők halála után felvett jegyzékekben található tárgyak köszönnek vissza. Orsolya hozományának összetétele értelemszerűen nem az ő saját, hanem édesanyja, sőt talán anyai nagyanyja korának ékszerveletét tükrözi.²⁰¹

Az elterjedt vélekedés szerint Esterházy Orsolyával, „a hatalmas Thurzó-vagyon egyedüli örökösével” a mesés Thurzó-kincsek is az Esterházyak, nevezetesen Pál gróf birtokába jutottak.²⁰² Az 1653-ban készült „hozomány-

197 Esterházy Mária (1638–1684) 1652-ben, Homonnai Drugeth Györggyel való házasságkötésekor kapta meg az őt illető javakat. 1652. Die 30. April. Specificatio Clenodiorum et Argentearum Comitissa Mariae Eszterhazy, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 7. Fasc. D. Nr. 54.

198 Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina legkisebb gyermeke, Esterházy Ferenc (1641–1683) javai: Anno 1653. die 25 Martii. Inuentarium rerum pertinentium ad Comitum Franciscum Eszterhazi Continentium in Arce Frakno, ordine ut Signatur, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 7. Fasc. E. Nr. 67.; Inuentarium pro parte Illustrissimi Domine Comitum Francisci Eszterhazi factum in Arce Frakno. 1653. Die 25. Martii. Rerum aurearum, argentearum, aliarumque mobilium, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 7. Fasc. E. Nr. 68.

199 Orsolya és Ferenc holmijának összeírására néhány nap különbséggel került sor 1653 márciusában: Originale Inventarium in Arce Lansér conservatarum rerum aurearum, Argentearum, Clenodiorum, aliarumque rerum pretiosarum et litteralium Instrumentorum pro parte Domicellae Ursulae Esterhazy factum. Anno 1653. 22 Marty, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 12. Fasc. Q. Nr. 638.

200 Anno 1653 die 22 Martii. Ezek az ide alab megh irt mindenemű eszközök Inuentaltattan az Lanseri Tarhazban Groff Ezterhazy Ursa Kis Aszszonj eő nagsaga szamara. MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 12. Fasc. Q. Nr. 328. Átírását ld. a függelékben.

201 Nincs benne fülbevaló és csak egyetlen *pereczet*, karkötőt említenek: egy olyan darabot, amely már édesanyja, Thurzó Erzsébet halála után felvett jegyzékben is szerepelt.

202 A kérdésről korábban: Kiss Erika, *A fraknói tárház, ahogyan Esterházy Pál megalkotta = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk. ÁCS Pál, munkatárs BUZÁSI Enikő, Bp., 2013, 151–173. A kincsek sorsához hasonló a Thurzó-könyvtárnak az Esterházy-gyűjteményekbe olvadása legendája a régi könyves szakirodalomban, ld. MONOK István – ZVARA Edina, *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, i. m.*, 199–218., itt 205–206.

jegyzék” alapján ez nem állítható. Esterházy Orsolya ingó örökségében nem az anya, hanem az apa, helyesebben az apai nagyanya hagyatéka volt az igazán súlyos. Az ékszerek nagyobb részét 1641-ben és 1642-ben is inventálták mint a szülők ingóságait. De Thurzó Erzsébet hozománya és e két lista között sokkal kisebb az átfedés, mint a „szülői közös” és Orsolya holmijának jegyzéke között. Ezzel együtt pedig kimondhatjuk, hogy Orsolya és Pál házassága előtt az igazi nagy ötlet a kis Esterházy fiú, István és Thurzó Erzsébet összeházasítása volt. Valójában az anya és leánya, Thurzó Erzsébet és Esterházy Orsolya szerepe nagyon hasonló volt: bent tartani egy bevételi forrást, vagyont, a birtokokat, a Dersffy Orsolyával az Esterházyak örökébe, használatába került vagy potenciálisan oda kerülendő birtokokat a család vagyoni vérkeringésében. Az Esterházy Farkas által írt feljegyzés, amely azt sorolja, hogy Orsolya mire tarthat(na) igényt kiházasításakor, ennek a ténynek a pontos felismerése, tudatosítása.²⁰³

Orsolya egykori örökségének néhány tárgy máig fennmaradt a fraknói kincstárban. Közülük a két, Pfalzi Frigyes ajándékozta szépséges nürnbergi fedeles serleg története jól ismert. Vándorlásuk a Thurzó-árvák, később az Esterházy István, majd Thurzó Erzsébet halála után felvett inventáriumokban, később Esterházy Orsolya hozományában pontosan követhető a fraknói kincstárig és egészen az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéig, hogy azután a 21. század elején veszítsük el, remélhetőleg csak szem elől.²⁰⁴ A fontos történet nélküli, vagy

egyszerűen a kortársak által nem különösebben figyelemre méltatott tárgyakkal kapcsolatosan nehezebb a helyzet. A fraknói kincstár egy karcsú, kitűnő arányú, aranyozott, maradt díszű kannáján Kosztká Borbála és Thurzó Ferenc címere látható.²⁰⁵ Több mint valószínű, hogy ez a kanná is a Thurzó családtól, Thurzó Erzsébet, majd Esterházy Orsolya birtokából jutott az Esterházyakhoz. Az ismert inventáriumokban azonban a tárgy nem fogható meg. Maga a típus is ritka a szóban forgó leltárakban, leginkább egy *öreg kanná* megjelölés mögött bújhat meg a tárgy. Vannak azonban több sikerrel kecsegtető lehetőségek. Ilyen a fraknói kincstár egy kettős pecsétgyűrűje, a gyűrűsín két átellenes oldalán egy-egy öntött fejben Thurzó Erzsébet és Esterházy István címerével.²⁰⁶ A gyűrű minden bizonnyal azonos az 1653-ban szereplő *egy dupla pecsét arany gyűrű*-vel, majd a fraknói kincstár 1685-ben felvett leltárában szereplő *szegény Torzó Eörsebet és Esterhás István peocsetes gyeöreie* tétellel.²⁰⁷

A láncséri kincstár egy további tárgyat más irányban követhetjük. A magyarországi főúri tárházakban szokásos módon, itt is őriztek öltözékeket. Nem a használati, hanem az előkelő vagy sok esetben az értékes, akár öröklött darabokat. Mindhárom említett láncséri inventáriumban szerepel egy fekete bársony női ruha.

1641-ben Esterházy István halála utáni említése:

*Egy fekete barsoni lant ujjú korczovagy, test szineö terczenellel ujjával egyjiött.*²⁰⁸

203 MARTI, Gróf Esterházy László, *i. m.*, 282–283. A forrás datálásához lásd Viskolcz Noémi tanulmányát a jelen kötetben, Ld. 28. jegyzet.

204 Ld. 188. jegyzet

205 Részben aranyozott ezüst, észak-magyarországi mester műve, 1557 (?). Ld. *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból*, *i. m.*, Kat. I.5., 68–70.

206 Arany, vésett kalcedon kövekkel. A nagyobbik kövében Esterházy-címer és C.S.E.D.F. betűk, a kisebbikben vésett E.T.S. monogram, ld. *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból*, *i. m.*, Kat. IV.26. 228.

207 Ld. 200. jegyzet, f.3.

208 Inventatio rerum mobilium in Arce Láncsér. Anno 1641. die 15 Julij ezej jegizettek feöl szegeni megh holt Úr partekaiba[n], MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 12. Fasc. Q. Nr. 633/a. f.2.

1642-ben, Thurzó Erzsébet halála után hasonlóan említik:

*Item eggi fekete barson lant uju korcovagi, test szin terczenel ujal egiütt.*²⁰⁹

Ugyanez a tétel a leány, 1653-ban, Esterházy Orsolya ingóságai között kicsit bővebb leírással szerepel:

*Egy fekete sima barsony szoknia, az allian ket rend keskenj skoffiummal varrott prem, egj rend szellies, s- az elein négj rend keskeny ket rend szelies. Az lant uyan szkoffium[m]al viragok, habos aranos test szin tabit az bélése.*²¹⁰

A tételek azonosítását az inventáriumban elfoglalt helyük és szöveggörnyezetükön túl a különbségek csak erősítik. A korábbi forrásokban a *korcovány* magát az egész felső öltözetet, a hosszú ujjú zekét és a fűzős, merevített ruhaderekat jelölte.²¹¹ Trapéz alakú derékfordorral, eredetileg *epoettes*, az ujjatlan karnyílást tömással is hangsúlyozó szabással készült felsőruha volt, férfiak és nők ruhatárában is találkozhatunk vele. Divatja a 16. századi spanyol udvari viselet hatására terjedt el Európában.²¹² A 17. század elejétől a Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén egyaránt viselték. Az 1630-as években szépségük teljében lévő, előkelő, ma úgy mondanánk, „divatosan öltözött”,

tehát a kor nyugati udvari viseletét követő hölgyeinek képmásain láthatunk ilyen szabású öltözeteket.²¹³ A forrásokban is a hierarchia csúcsán lévő családok leányainak, asszonyainak tulajdonában olvashatunk *korcoványokról*.²¹⁴ Így kerülhetett be Thurzó Erzsébet ruhatárába is egy fekete bársony *korcovány*, melynek *lant ujját* a szokásos módon, a ruha színétől elütő, *testszin*, azaz sötétebb rózsaszín kelmével bélelték. A bélés a korábbi forrásokban *terczenel*, Esterházy Orsolya inventáriumában viszont *tabit*. Mindkettő selyem alapú, fémfonallal díszített, egymással könnyen összetéveszthető, drága textiltípus volt, a *tabit* gyakran ripsz jellegű, finoman bordázott hatású.²¹⁵ Az 1653-as inventárium készítője valószínűleg nem ismerte a speciális elnevezését a ruhának, de a kicsit régies terminológiájú leírás ugyanazt az öltözetet jelenti. Korábban a női ruha egészét nevezték *szoknyának*, a felső, vele egybeszabott rész volt az *ujja*. A 17. század elejétől a két, különvált, külön szabott ruhadarabot hívták *szoknyának* és *vállnak*. A három leírás tehát ugyanarról az öltözékről szól, arról, amelyben 1641-ben Thurzó Erzsébetet, majd 1650 körül lányát, Esterházy Orsolyát is lefestették. Az 1653-as leírás még a ruha díszítésére szánt *prémet*²¹⁶ is pontosan, a képnek megfelelően írja le.

Az írott és képi források ilyen összekapcsolásának lehetősége sajnos meglehetősen ritka a hazai emléktanyagban. Itt azonban még ennél

209 Inventarium rerum Illustrissimae Elisabethae Thurzó, alias Ill. quondam Domini Comitis Stephani Esterhazy relictæ viduæ, in Arce Lansér, dei 14. Juli, anno 1642., MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 12. Fasc. Q. Nr. 635. f.8.

210 Ld. 199. jegyzet, f. 22.

211 Szoknya részét, amelyhez hozzáfűzték, -gombolták, a magyar nyelvű források nem említik külön.

212 TOMPOS Lilla, *A korcovány az inventáriumok tükrében*, Ars Decorativa 13(1993), 91–100.

213 Csáky Istvánné Forgách Éva (1610–1639) képmása, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Csáky-letét, Nr. 3.

214 Pálffy István, a győri hős fiának inventáriumában, Brandenburgi Katalin viseletei között. De számos korcovány volt Nyáry Krisztina Várdában, 1635-ben leltározott javai között és Thököly Katalin hozományában is 1643-ban. Utóbbi hölgy Thurzó Erzsébet unokatestvére volt, ld.: TOMPOS, *A korcovány, i. m.*, 9., 11. sz. jegyzetek.

215 *Az Esterházy-kincstár textíliái az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében*, *Thesaurus Domus Eszterházyanae II.*, szerk. PÁSZTOR Emese, Bp., 2010., 308–309.

216 Ez esetben nem szőrme, hanem a ruhaszegélyt díszítő zsinór- vagy szalagdísz.

is többről van szó, hiszen a festmények elkészítetésekor bizonyára a megrendelő iniciatívája szerint öltöztették a két modellt ugyanabba a viseletbe. A ruhaválasztás nem volt véletlen, a gyermekek viselete az érthető, elvárt reprezentativitáson túl is jelentőséggel bírt: a két gyermek – akkor legfontosabb – szerepükbe, a „családba

öltözve” állnak a színen, szüleik fiaként, lányaként. Az eljegyzési portrét nemcsak műfaja, kvalitása, hanem ez a tudatos „dokumentatív” volta is kiemeli a korszak hazai emlékanyagából. Ismét rávilágít arra, hogy hol kereshetők Esterházy Pál nagyon gazdag, különleges mecénási, gyűjtői pályájának ős-mintái.²¹⁷

ESTERHÁZY PÁL ARANYMŰVEI 1666-BÓL

Utóbbi megrajzolásához nem önmagában a gazdag forrásadottságok, hanem a források sokszínűsége nyújt lehetőséget. Esterházy Pál és Orsolya levelezése, kettőjük aszimmetrikus kapcsolatának lenyomata is ilyen különleges forrás. A tevékeny, sokat utazó, sokakkal kapcsolatban álló férj és a kevés emberrel érintkező, szűk fizikai és mentális térben mozgó feleség kommunikációja. Mégsem haszontalan olvasmányok. A „párbeszéd” újabb források is egyben, amelyek – elsősorban természetesen a férj, Esterházy Pál – életének, működésének más írott forrásait egészítik ki, mecenatúrájának, személyes alkotói életútjának emlékeihez szolgálnak újabb adatokkal. Több esetben is olyan, látszólag apró információkat hordoznak, amely korábban ismert vagy újabban feltárt források között teremt kötőanyagot, általuk értelmes sorba rendeződnek korábban „lebegő” ismeretek.

Egy 1666 januárjában kelt levelében Esterházy Orsolya egy Nádasdy Ferencnével, Esterházy Juliannával bonyolított, ékszerekkel kapcsolatos ügyletet említ:

Nem akartam elmúlatni, hogy meg ne írjam kiendnek, hogy az aranyművnek nagyobb részit elköldte Nadazdyni Asszonyom [...] 3 tokkal egyött, úgymint az tiszta gyémántost és gyémánttal gyöngyest, és robintosnak egy részit, és az simaragdosnak az tokját és gyakravalóját [!],²¹⁸ és saferosest [!] tesettet [!]²¹⁹ is, és az nyakbanvetőket, mind az kettőt egy kis iskatalában. Holmi köveket és gyengyet, kik maradtak az termés saferal egyött, [...] az jegyzist is, mit köldett is, mi maradt meg ottan, azon köll,²²⁰ miképpen végezett az ötvessel, peccét alatt megköldte.²²¹

Az Esterházy Orsolya által említett *aranyművek* olyan ékszerkészletek, amelyek a korszak legújabb, mondhatnánk legdivatosabb viseleti darabjai voltak. Ilyen műveket, öt különböző készletet, valamint két nyakbavetőt küldetett el Fraknóba a sógornó, Esterházy Anna Júlia. Arról is szól Orsolya, hogy Nádasdynénál még maradtak ékszerek és *holmi kövek* és gyöngyök, amelyekről listát is küldött. Itt tehát egy részben lezárult, részben még függőben lévő ügyletről van szó. A szóban forgó tárgyakra vonatkoznak további források: egy 1666. január

217 Philipp Jakob II. Drentwett, 1654(?), Augsburg; ld. *Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból, i. m.*, Kat. I.15., 111–115.

218 nyakravaló

219 zafírral díszítettet

220 azon kívül

221 Ld. Esterházy Orsolya 1666. január 14-én kelt levelét (Nr. 159.) e kötetben.

1-jén kelt összeírás, amelyben Esterházy Pál *arany műveit sorolták fel* és két, ugyanazon kéz által írt lista.²²² Utóbbiak dátum, helymegjelölés és aláírás nélküliek, de a bennük foglaltak a januári listával és a levéllel együtt zárt kört alkotnak. A január 1-jén készített felsorolás egy vörös tokban lévő két köves nyakbavetővel kezdődik, majd különféle, szintén saját tokjukba helyezett *éöltözök* következnek. Ezzel a megjelöléssel a kor magyar nyelvű forrásaiban az összetartozó, azonos típusú drágakövek és gyöngyökkel, hasonló formai megoldásokkal kialakított, díszített ékszerkészleteket illették, melyekre használatban volt a német megnevezésből alakított *smuk* kifejezés is.²²³ Az Esterházy Pál *arany műveit* soroló listában szerepel egy *tiszta gemantos*, egy *giöngiel gemantal* való, egy zafiros – gyöngyös-gyémántos, egy tiszta rubinos, egy *árva kövel* (opállal) és *rubintal való* és egy türkizköves *éöltözö* is. A két utolsó esetében két készletet említ ugyan, egy ametiszt-gyémántost és egy smaragdost, de az együttesből itt csak egy-egy ékszerdarab szerepel: egy ametiszt- és gyémántkövel díszített *Contrafe castli*, azaz nyitható függő²²⁴ és egy smaragdost, gyémántos nyakék.

Egy másik – az 1666-os ékszerjegyzés után besorolt – iratban olyan ékszerekről van szó, amelyek „*megh nalam*” maradtak. Ez azonos lehet avval a listával, amelyet Esterházy Júlia

Anna küldött Orsolyának. Ezekben a sógornő a következőket említi:

1. *Egi türkeses nakra valo*
2. *Egi türkeses mtol*
3. *Egi türkeses Masli*
4. *Egi macka szemö kö türkesek*
5. *Egi arua kö resketö tö arani tie nelkül*
6. *Egi arua kö nakra valo*
7. *Egi arua kö kontra fekasli*
8. *Egi rubintos nakra valo*
9. *Egi par rubintos perec*
10. *Egi rosas rubintos görö*
11. *Egi rubintos tol*²²⁵

Ez a sorozat és az Esterházy Orsolya levelében tételesen említett készletek együtt kiadják a január 1-jén felsoroltakat. Egy további, az előzővel megegyező írásképű, ortográfiájú iratban olyan ékszerek szerepelnek, amelyeket – feltehetően Esterházy Anna Júlia – öccsétől, Esterházy Páltól vett át, és amelyeket egy közelebről meg nem nevezett ötvöshöz vittek *elbontani*. Ez utóbbi utalhat az ékszerek szétzedésére, arany nyersanyaguk beolvasztására és a bennük foglalt kövek akár egy későbbi időpontban történő újrahasznosítására, egy új, korszerűbb, divatosabb formában történő újrafoglalására. Ezt látszik megerősíteni, hogy olyan darabokról van szó, amelyek között

222 Anno 1666 die 1 Januari Groff Esterhas Pal Ur[am] eő Kegieme arani muveinek szama. MNL OL, E. cs. lt., P 125 115. köteg Nr. 11.673.; Helymegjelölés és aláírás nélkül; Marad meg nalam eni Arani türkizes és opálos ékszerek, uo. Nr. 11.674; Az minemő arani mivet öcsém Esterhas Pal nálam hagyott, uo., Nr. 11.675.

223 Maga Esterházy Pál is így nevezi a készleteket a század végén több feljegyzésében, például Memoriale az mit ki vette innét az tarhazbul, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 8. Fasc. C. Nr. 39/6.

224 A magyar nyelvű forrásokban *kontrafe kasztlinak*, *-caklinak* nevezett ékszerek mindig függőként, esetleg hajban viselt boglárként azonosíthatók. További jelzőik alapján kerek, esetleg ovális medalionok voltak, amelyeket nyitható, belsejében kis üreget rejtő formára alakítottak. A fennmaradt emlékek alapján egy öntött előoldalból és ehhez egyetlen stifttel, vagy apró sarnírral rögzített, elmozdítható, nyitható hátoldalból álltak. A kis üregben lehetett portré-miniatűr vagy portré-érem. Ez utóbbiakról azonban nem ismert említés a 17. századi forrásokban.

225 Keltezés, helymegjelölés és aláírás nélkül, MNL OL, E. cs. lt., P 125 115. köteg, Nr. 11.674. A kézírás bizonyosan nem Esterházy Pálé. Az irat tartalma és más, hasonló írásképű források alapján feltételezzük, hogy Esterházy Anna Júlia feljegyzése.

maganos, azaz foglalatlan vagy *nasfakbul kitörött* kövek is voltak.

Esterházy Pál kincseiről a legkorábbi ismert összeírás 1654-ből való.²²⁶ Ebben, testvérei, felesége kincseinek inventáriumában csakúgy, mint Esterházy Anna Júlia egy évtizeddel korábban, 1644-ben készült hozományjegyzékében,²²⁷ a régi módon, típusonként sorolják az ékszereket. Az ekkoriban felvett jegyzékekben ritkán említene az ékszerekhez készült, saját tokokat.²²⁸ Az 1666-os listában említett ékszerek – a két nyakbavetőt leszámítva – újjak lehetnek: az ékszerek típusa, az alkalmazott drágakövek alapján, de elsősorban *készlet*, garnitúra voltak alapján.

A 17. század közepének ékszerkészletei többnyire együtt is viselt darabok voltak, amelyek a fej/haj, a nyak, a fül és a kar díszítésére szolgáltak. Először a 16. századi spanyol szabású udvari viseletek kiegészítőjeként találkozunk avval a jelenséggel, hogy – elsősorban a fej és a nyak/dekoltázs – ékszereinek kompozícióját, foglalataikat, köveiket ugyanannak a dekorációs sémának megfelelően alakítják. Esterházy Orsolya 1653-ban összeírt ingóságai között nincsenek ilyen ékszerkészletek, mint

ahogyan nagynéni-sógornőinek hozományában sem. Az *öltöző* megnevezés az 1660-as évek elején tűnik fel a Magyar Királyság nyugati részében birtokos főúri családok környezetében.²²⁹ Esterházy Anna Júlia férje, Nádasdy Ferenc országbíró sárvári kincstárában 1669-ben már több ilyen saját tokba helyezett *öltözővel* találkozunk. Ezek a készletek mint „divatos” darabok újdonságnak számítottak a korszakban, az Esterházy Orsolya levelében említett példányok pedig szinte vadonatújok voltak. Ezt azokból a további forrásokból rekonstruálhatjuk, amelyek Esterházy Pál iratai között, illetve a hercegi levéltár más egységeiben maradtak fenn.

Esterházy Pál nagyon sikeresen integrálódott abba a főúri „csúcspogyasztói” körbe, amely rendszeresen készítettetett, vásárolt luxusrút a bécsi udvar környezetében tevékenkedő mesterektől.²³⁰ Fraknói kincstárával kapcsolatban a szakirodalomban régóta ismert állítás, miszerint Pál nagy szerzeményezési időszak az 1660–1670-es évekre esett. Ezt a herceg iratai között fennmaradt számlák, elszámolások is igazolják. A ma is Fraknóban őrzött ezüstbútorok többsége például ebben az idő-

226 Inventarium rerum omnium Illustrissimi Domini Comitis Pauli Eszterházi in Arce Fraknó existentium, Anno 1654, die 16. Novembris juxta Cathalogum infra scriptum, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 8. Fasc. C. Nr. 33NB. Közlése: *Az első herceg Esterházy fraknóvári ingóinak leltára 1654-ből*, kiad. MERÉNYI Lajos, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 10(1903),166–179.

227 Az mi groff Eszterhazi Julianna Aszoniom ugi mint 6. 7bris Anno 1644. el viszen Kismartonbul magauaual annak lajstroma, MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 7. Fasc. C. Nr. 29.

228 Csak a gyűrűk esetében gyakoribb, hogy jelölik, valamilyen dobozkában, skatulyában tárolták őket. Erre minden bizonnyal elsősorban a tárgyak kis mérete miatt volt szükség.

229 Egyik korai példája Esterházy Ferenc első felesége, Illésházy Ilona 1661-ben hozományul *diamantos egész öltözete*, amely a következőkből állt: *nyakravaló, egy pár fölbevaló föggő, egy pár [kar]perec, hajba való tő*. Ld. Gróf Illésházy Ilona *menyasszonyi hozománya*, közli Szerémi, Történelmi Tár 1880, 195–201. Továbbá: Forgách Zsigmondné Batthyány Borbála ékszerei, 1680 MTA Kézirattár 00572–83; Sárúary Tarhaznak Inventariuma, MNL OL, E 185 Archivum Familiae Nádasdy, 59. d. (52. cs.), 278r–314v.; KATONA Imre, *A fraknói kincstár 1685. évi leltára*, Savaria 17–18(1983–1984), 461–502., itt 468–474.

230 Figyelmünket elsősorban az (iparművészeti) tárgyakra: ékszerekre, ezüstművekre, *Kunstammer*- és kincstári darabokra irányítjuk. Esterházy Pál képzőművészeti mecénási, gyűjtői portréja, e téren kifejtett működésére legújabban lásd Buzási Enikő kutatásait. BUZÁSI, *Porträts, Maler, Mäzene, i. m.*; Uő., *Vonzások és választások a gyűjtő Esterházy Pál mecénatúrájában = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, i. m.*, 117–150.

ben került tulajdonába.²³¹ Az 1666-os listában és a levélben is említett ékszerkészletekben ennek az akvizíciós lendületnek újabb fontos emlékeit azonosíthatjuk. 1665 nyarán készült az a szerződés, amelynek külzetén a következő olvasható: *1655 Öcsém Uram kontraktusa mint volt az ötvessel az ötves kontraktusat vissza atam.*²³² A szerződés 1665. június 15-én kelt Bécsben, Esterházy Pál és Matthias Präinkhl *goldt arbeiter* – vagy ahogyan Esterházy feljegyzéseiben őt nevezte: *Prancli ötves* – aranyműves között, különféle ékszerek készítése tárgyában.²³³ Három oldalon keresztül soroltak fel különféle ékszereket, részletesen feltüntetve a hozzájuk felhasznált drágakövek és gyöngyök fajtáját, számát. Szakértő kéz munkája: a kövek típusát, csiszolási módját, nagyságát is részletesen megadja. A német nyelvű listát összevetve

az 1666-os jegyzékkel, számos ponton találunk egyezést. A tiszta gyémántos készlet négy darabja szerepel itt, még sorrendjük is azonos az 1666-os listáéval. (1. számú táblázat) Ezt követően a második oldalon a gyöngyös-gyémántos készlet egyes tételei következnek (2. számú táblázat), majd a rubinos készlet néhány darabja (3. táblázat). Egyik esetben sem fedti teljesen az 1666-os listát a felsorolás, a magyar nyelvű inventárium tartalma minden készlet esetében bővebb. Így például a gyűrűk teljesen hiányoznak az ötvössel kötött szerződésből. A zafiros készletben viszont szerepel egy olyan nyakék és függő, amely hiányzik a későbbi listából. A szerződésben esetenként különbözik a felhasználandó drágakövek száma, de a nagyságrend, az arányok alapján a két irat azonos tárgyakra vonatkozik.

1665. június 15. ²³⁴	1666. január 1. ²³⁵	
	Tiszta gyémántos öltöző	2. Masodik vörös tokban tiszta gyémántos öltöző
Khundterfe Castel mit diament összesen 137 különféle kővel	Gyémántos nyitható függő összesen 146 különféle kővel	Igen Eöregh gemant benne niolcz Egi keorett kisseb Gemant het Apro gemant ki kisseb ki nagiob szaz harmincz eggi egi meczet gemant, niom huszon Eöt s Egi fertali korona Araniat,

231 Stefan KÖRNER, *Mit königlichem Anspruch. Glanz, Macht und Mythos der Fürsten Esterházy durch die Silbermöbel der Forchtensteiner Schatzkammer = Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*, Hrsg. von Wolfgang GÜRTLER, Eisenstadt, 2009 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128.), 219–248.; SZILÁGYI András, *Esterházy Pál megrendelése és szerzeményei = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, i. m.*, 175–198.

232 Den 15. Junij 1665. hat herr Matthias Präinkhl goldt arbeiter undt hoffbefreidter von unnß das geschmukh zu arbeiten empfangen, wie volgt... Wien, 1665. június 15. MNL OL, E. cs. lt., P 125 107. köteg Nr. 10.722

233 Matthias Präncchl/Pränckl/ Pränagl /Pranckl bécsi udvari ötvös, uralkodói pátenssel a céhes kötöttségek alól felszabadított (*hofbefreite Goldarbeiter*) mester volt. 1661-től 1689 júniusában bekövetkezett haláláig mutatható ki működése. Ld. Herbert HAUPT, *Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620 bis 1770*, Innsbruck-Wien-Bozen, 2007 (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte, Bd. 46.), 265, Nr. 572.

234 1665 Ocem Uram kontraktusa mint volt az ötvessel asz ötves kontraktusat vißa atam. MNL OL, E. cs. lt., P 125 Nr. 10.722. Viskolcz Noémi olvasata. A külzetén a kézírás nem Pálé. Az aláírás a szerződés alatt azonban saját kezű Pál. A szerződés 1665. június 15-én kelt Bécsben, Esterházy Pál és Matthias Präinkhl *goldt arbeiter (hoffbefreidter)* között ékszerek készítése tárgyában.

235 Az első oszlopban az átírt, a másodikban a betűkép szöveg szerepel. Anno 1666 Die 1 Januarij Groff Esterhas Pal Uram eö Kegielme Aranmiveinek ßama, MNL OL, E. cs. lt., P 125 115. cs. Nr. 11.673.

1665. június 15.	1666. január 1.	
Zidterde Nadl összesen 76 kővel	Rezgőtű 76 kővel	Masodik Egi Reskető tö Arani töiuel Egiöt Gemant vagion benne Eöregestöl hetve[n] hat, niom Araniat tiz s harom fertali koronat
diemant Streisel 141 kővel	Tollforgó , süvegbe, hajba való ékszer 196 kővel	Harmadik Egi Gemantos tol Egi Arani tö hoza, Eöregestöl Aprostúl Gemant benne szaz kilenczve[n] hat niom tizen Eöt s fel korona Araniat
Kädten 232 kővel	Gyémántos lánc 261 kővel	Negiedik Egi Gemantos Lancz huszon Eöt Boghlaral mindenik boghlarba[n] het het gemant huszon hat masfele boghlar mindenik boghlarban harom harom gemant s ket hatulso foghlatat mindenikbe[n] neg negi gemant niom harmincz Egi s Egi fertali Korona Araniat

1. táblázat. Az 1666. január 1-jén készült ékszer-inventárium és a Matthias Pränzl/Prainckl bécsi ötvössel kötött szerződés összevetése

1665. június 15 ²³⁶	1666. január 1. ²³⁷	
Mäschen mit Perl undt diemant 1 nagy gyöngy 1 nagy fél 2 kisebb 38 kártya 78 gyémánt 42 gyöngy 78 gyémánt	Másli 43 gyöngy 78 gyémánt	Első Egi masle Egi Igen Eöregh mint Egi kis Dio Olloan giöngge fütüögh raita harom igen Eöregh giöngi azon kívül aprob kartia giöngiök ki kiseb ki nagiob negiven Gemant hetven niolcz, niom korona Araniat huszon Eötöt
Ein Perdl mit diemant undt perl 96 gyémánt 66 kártya gyöngy	Párta 117 gyémánt 66 kártya gyöngy	Masodik Egi parta Harmincz kilencz gemantos Boghlaral mindenik Boghlarban harom gemant harmincz harom mas fele Boghlarok mindenik Boghlarban ket ket kartia giöngi, niom korona Araniat hußon harmat.

236 Lásd a 234. jegyzetet. P 125 Nr. 10.722.

237 Lásd a 235. jegyzetet.

P 125 Nr. 10.722	1666. január 1.	1666. január 1.
Ein Khädten mmit Perl undt diemant 93 gyémánt 63 kártya gyöngy	Lánc 93 gyémánt 64 kártya gyöngy	Harmadik Egi Lancz Harmincz Egi Boghlaral mindenik Boghlarban harom harom gemant Harmincz ket mas fele Boghlar, mindenik Boghlarban ket ket szem kartia giöngi niom harmincz harom korona Araniat
Ein hals pandt mit diemant undt khardthen perl 48 gyémánt 37 gyöngyös említve	Nyakravaló 51 gyémánt 37 kártya gyöngy	Negiedik Egi niakra valo Eötven Egi Gemantal a fütiögöie giöngiel Egiöt Harmincz het kartia giöngi niom korona Araniat tizen hetet
Ein ziderdte Nadl mit diemant und khardten perl 28 gyémánt háromszögű 25 kártya gyöngy (1+24) említve	Rezgőtű 28 gyémánt 26 kártya gyöngy	Eötodik Egi Rezketeo az Arani töivel egiot Huszon niolcz gemantaval es huszon hat kartia giöngiel niom korona Araniat het s Egi fetalt

2. táblázat. A gyöngyös-gyémántos készlet egyes tételei

1665. június 15. ²³⁸	1666. január 1.	
Halß Pandt mit soffier, perl undt diemant Zaf 9 20 kártya gyöngy 1 Pirnen Perl 66 háromszögű gyémánt		
Ein khondrafe kästl mit perl soffier undt diemant a középső zafír egyezik (itt: +1 kártya és 108 gyémánt, kis háromszögre csiszolt)		
Ein par orhang mit diemant, sofier undt perl 2 zafír 20 kártya gyöngy 30 gyémánt 6 kis gyémánt	Fülbevaló pár zafír 2 körte 20 kártya 30 gyémánt	Harmadik Egi par fülbe valo ket körtvel forma Safil fütiogh raita, es husz kartia giöngi s harmicz Gemant niom Het korona Aranat.
	Tiszta rubinos öltöző	5. Eöltöző Vörös tokban Tiszta Rubintbul. Egi zomanczos Tol Eöregestül Aprostul harmincz het Rubint.

238 Lásd a 234. jegyzetet.

1665. június 15.	1666. január 1.	
alt Robinene Mäschen kondtrafe pixen 1 termés rubin 4 termés rubin 83 kicsi rubin 55 kis rubin 15 kicsi rubin összesen 58 kővel	Masli nyitható medalionos függővel 2 öreg rubin 1 termés rubin 4 apróbb termés rubin 138 kicsiny rubin összesen 145 kővel	Egi Rubintos masli Egi Contrafe Castli fitiegh raita Ket Eöreg Rubintal, Egik termes Rubint negi Aprob Rubint termes szaz harmincz niolcz kicizin Rubint niom huszon Egi s három fertali koronat
Hals Pandt 25 große undt miterne Robin darbey ain großer Räuhten 125 khleine Robin	Nyakravaló 24 öreg rubin 1 igen öreg termés rubin 127 kicsiny rubin 14,25 korona arany súlyú	Eötödik Egii niakra valo huszon negi eörögh Rubintal Egi igen Eörögh termes Rubintal szaz huszon het kicizin Rubintal, niom tizen negi s Egii fertali korona Araniat
ein Par armen pandter 1 nagy rubin 130 kis rubin összesen 131 kővel	Karkötő pár 2 öreg rubin 156 apró rubin 158 kővel kompozicionálisan egyezik	Hatodik Egi par perecz ket Eöreg Rubintal Rubintal szaz Eötven hat Apro Rubintal niolcz három fertali korona Araniat niom.

3. táblázat. A rubinos készlet néhány darabja

A szerződés szerint az ötvös a nyersanyagot előre megkapta: aranyat, drágaköveket és gyöngyöt, összesen 347 $\frac{3}{4}$ *khranen*, gran súlyban. Csak a munkadíjat, 450 guldent, aranyforintot fizették meg készpénzben.²³⁹ Egy másik elszámolás talán ugyanezen drágaköveknek a forrását világítja meg: 1665. június 17-én állította ki számláját *az safirok s' gyémantok veget* az Esterházy által *Francli sido*-nak nevezett bécsi kereskedő. Ő talán Frankl Mayer bécsi *Hofjude*-val lehet azonos, akivel Esterházynek élénk üzleti kapcsolata volt. Az a tény, hogy a nyersanyagot

a megrendelő biztosítja, általánosan elterjedt szokás volt, különösen, ha a készítő ötvössel állapodott meg a vásárló. Ha a korszak másik fontos ékszerben, drágaságban utazó mesteremberét/vállalkozóját, a *jubilért*, *juweliert* foglalkoztatták, sokkal gyakoribb volt, hogy a vásárló egyenesen a kész árut vette meg.²⁴⁰ Esterházy 1665-ös megrendelése tehát személyre szabott ügylet volt, a személyes mecenatúra körébe tartozó ékszereket készítettett.²⁴¹

A hercegi levéltár egy másik egységében, a hozományok között találunk egy ugyanezzel

239 Item am Stain unndt Perl, unndt goldt Empfangen Dreyhundert siben und Vierzig khranen drey Viertl Actum Wien den 15 Juny 1665 vor dise abgesagte arbeith ist Verglichen worden Vierhundert fünffzig gulten maher lohn. A fizetség kiegyenlítése rendszeresen és hosszan elhúzódott. Ilyen esetben a mesterek kamatot számoltak fel az adósnak/megrendelőnek.

240 A jubiler, juwelier-ek működésére ld. *Archivalien zur Kulturgeschichte des Wiener Hofes*, 1. Teil: *Kaiser Ferdinand III.: Die Jahre 1646–1656*, Hrsg. Herbert HAUPT, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, 75(1979), I–CXX.

241 Moyzes Fränkl talán azonos Frankl Mayerrel. *Francli* többször is feltűnik Esterházy Pál saját kezűleg vezetett kiadási jegyzékében. Ezüst műveket, más alkalommal *maslit*, azaz szalagcsokor alakú ékszert vásárol tőle. MNL OL, E. cs. lt., P 125 Nr. 10.305 (1667), Nr. 10.307 (1668), A bécsi udvari zsidók 17–18. századi működéséről

az 1666-os inventáriummal, a benne szereplő ékszerekkel összefüggésbe hozható további forrást.²⁴² A címzés és dátum nélküli iratnak a külalakja erősen emlékeztet azokra a számlákra, amelyek Pál nádor iratai között is fennmaradtak: erőteljesen meghúzott margó, jól csoportosított, világosan elkülönülő tételek sorolása. Az iraton Esterházy Pál és Esterházy Orsolya saját kezű aláírása és pecsétje látható. De míg Orsolya magyarul, addig Pál gróf latinos formában írta alá nevét. A hosszú listában először ékszerek, majd ezüstművek szerepelnek, az ékszerek között felismerhetők az 1666-os inventárium tiszta gyémántos és smaragdos-gyémántos készletének darabjai. A gyémántos sorozat viszont több tárgyat említ, mint a korábbiak. Szerepel benne egy óra és egy újabb szalagcsokor alakú *másli*, függő. További újdonság, hogy a kövek megjelölése mellett a tárgyak árát is feltünteti az irat: a gyémántos ékszereket együttesen 4266 forintra értékeli. A korábban említett forrásokból nem sokat tudtunk meg a smaragdos készletről, mivel csak egyetlen darabját említették. E listában most egy teljes sorozat áll előttünk: egy nagy *másli*, egy toll, egy pár fülbevaló, egy függő, 2 hajbavaló tű, egy karkötőre való zárótag (*Schloss*), egy óra, egy lánc, egy nyakravaló és 2 gyűrű. Mindezek együtt pedig 2950 forintnyi summát értek. A listában ezt követően számos további, szintén értékes köves, gyöngyös ékszerek, majd néhány kincstárba való darab, *Kunstkammerstück* található, utóbbiak között egy zománcos lapis lazuli palack vagy például ametiszt-köves csészét is említve. Egy további ismerős tétel egy rubinnal, gyémánttal és gyönggyel díszített *Cupido*. A felsorolás utolsó negyedében különféle ezüstművek olvashatók, közöttük tekinté-

lyes súlyú, valószínűleg reprezentatív világi ötvöstárgyak. Így például két nagy ezüst mosdókészlet, *lavabo*, vagy egy több mint 7 kg súlyú, aranyozott ezüst palack. Az ezüstművek és a lapis lazuli palack mellett nincs ármegjelölés, csak súlyukat jegyezték le.

Felmerül a kérdés, hogy mi célból és mikor készülhetett az összeírás? Az, hogy olyan tárgyak szerepelnek benne, amelyek 1665 folyamán készültek, a lista keletkezésének idejét 1665 és Orsolya halálának (1682) bekövetkezése között határozza meg. Az 1666-os észterkészletek közül a gyémántos és a smaragdos készlet (*Geschmück*) szerepel az iratban: előbbi bővült a korábban ismertekhez képest, utóbbi darabjait itt ismerhetjük meg. Ez a forrás keletkezése szempontjából is fontos. A gyarapodás ugyanis olyan tárgyakat jelent, amelyek éppen az 1660-as, 1670-es években lettek nagyon divatosak. Elsősorban a kis, nők számára készített, díszes, ékszertípusú órák. A másik ilyen újszerű tárgytípus a fülbevaló. Esterházy Orsolya hozományában, de kortársai javai között is viszonylag alulreprezentált volt ez az észterfajta. Milyen alkalomból készült a lista? A hivatalos aláírások és pecsétek alapján valamilyen fontosabb szerződésre gondolhatunk: eladásra, esetleg zálogba vetésre, valószínűbb ez utóbbi. Az állandó készpénzigényt nagyon sokszor elégitették ki a tárház vagy a hölgyek észterkészletének darabjaival. A zálogügylet és a tárgyak későbbi visszaváltása mellett szól, hogy az ékszerek nem tűntek el végérvényesen Esterházy Pál és felesége javai közül. Sőt egy különleges forrásban nemcsak követni tudjuk a tárgyakat, hanem megjelenésükre, stiláris jellemzőikre vonatkozó információkra is lelhetünk.

Id. Peter RAUSCHER, *Ein dreigeteilter Ort. Die Wiener Juden und ihre Beziehungen zu Kaiserhof und Stadt in der Zeit des Ghettos (1625–1670) = Ein Zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, Hsg. von Susanne Claudine Pils – Jan Paul NIEDERKORN, Wien, 2005 (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte, Bd. 44.), 87–122.

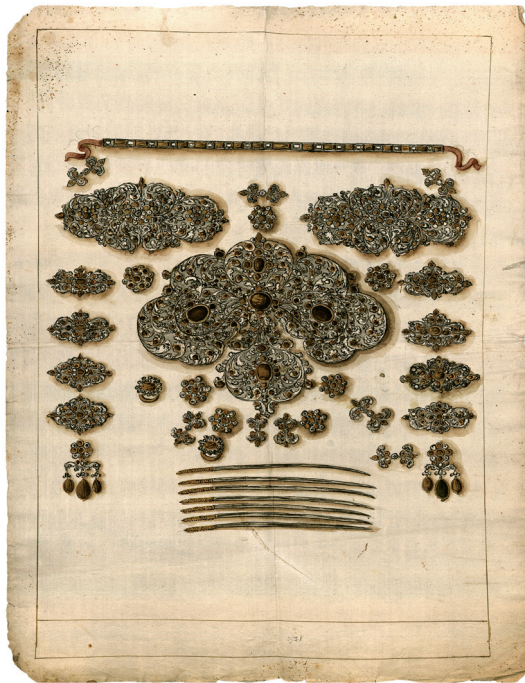
242 MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 7. Fasc. B. Nr. 22.

AZ ÉKSZERRAJZOK

Az Esterházy család hercegi ágának levéltárából ismert a hazai emléanyagban rendkívüli ékszerábrázolás-sorozat.²⁴³ A különféle drágaköves, gyöngyös ékszereket ábrázoló finoman lavírozott nyolc tollrajz először az Iparművészeti Múzeum és a kismartoni Esterházy Gyűjtemények közös kiállításán szerepelt 2006-ban, Budapesten. A kiállítási katalógus ékszertervekként azonosította őket, amely meghatározás máig használatos.²⁴⁴ Az ábrázolásokon látható ékszerek azonban nem egykorúak: készítési idejük a stílus, a kőcsiszolás, a foglalatok, sőt, a tárgyak méretei alapján leg-

alább két idő-csomópont köré rendezhető. Az 17. század közepének zománcos, többszínű, – azaz többféle drágakövet és gyöngyöt egyszerre alkalmazó – ékességei mellett két olyan lap is van köztük, amelyek a század utolsó évtizedeinek gyémántos ékszerfajtáit ábrázolják. A nagyméretű lapokon életnagyság-közeli méretben megrajzolt darabok közül ez utóbbiak szemre is sokkal nagyobbak, kompozíciójuk is a század utolsó harmadának divatja szerint készült, csipkeszerű, áttört, a korszak francia udvari viseletéhez illeszkedő.

34. kép. Ékszerrajz. Gyémántokkal és gyönggyel díszített ékszerek, 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

35. kép. Ékszerrajz. Gyémántos ékszerek és gyöngysor, 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

243 MNL OL, E. cs. lt., P 113 Varia 125. d. f.567–574.

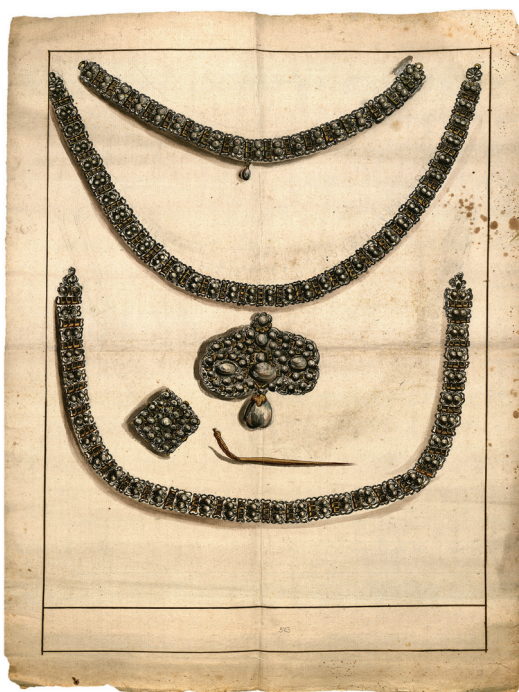
244 *Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből*, szerk., bev. SZILÁGYI András, Bp., 2006, 148. Később valamennyi lap szerepelt az Esterházy-gyűjtemények barokk ékszereit bemutató kiállításon Kismartonban, szintén ékszertervekként. E kiállításon több esetben is sikerült azonosítani ma is meglévő ékszereket, ékszertöredékeket az ábrázoláson és a portrégaléria egyes ábrázolásain láthatóakkal, ld. *Barocker Schmuck der Fürsten Esterházy*, red. von Margit KOPP, Florian BAYER, Eisenstadt, 2013.

36. kép. Ékszerrajz. Gyöngyös övek, nyakravalók és karkötő, 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

37. kép. Ékszerrajz. Gyémántokkal díszített öltöző, ékszerkészlet, 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

38. kép. Ékszerrajz. Gyöngyös-gyémántos öltöző, ékszerkészlet, 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

39. kép. Ékszerrajz. Smaragddal és gyémánttal díszített öltöző, ékszerkészlet, 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

40. kép. Ékszerrajz. Zafírral, gyémánttal és gyönggyel díszített öltöző, ékszerkészlet, 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

41. kép. Ékszerrajz. Rubinokkal díszített öltöző, ékszerkészlet. 17. század második fele. Lavírozott tollrajz

A nyolc lapon nyolc különféle köves-gyöngyös ékszercsoport látható, laponként összetartozó készletet alkotva. Csak egy tisztán kisebb-nagyobb gyöngyökből fűzött (nem pedig foglalt) ékszersorozat a kivétel: ezek a 17. század első évtizedeitől a magyarországi viseletben jellemző, három- vagy többsoros gyöngy nyakék-övet és négy kisebb gyöngysort ábrázolnak.²⁴⁵

Öt tábla ékszerei az 1660-as évek ékszerdivatját tükrözik: a gyönggyel és gyémánttal, a csak gyémánttal, a smaragddal és gyémánttal, a zafírral és rubinnal díszített készletek egy korszak gyermekei. A készletek darabjainak típusa, a színes drágaköveknek alárendelt sze-

repű, de mindegyik darabon jelen lévő, többnyire fekete/fehér színárban alkalmazott festett zománc és a drágakövek csiszolásának módja mutatja mindezt. Ezeket a lapokat összevetve az Esterházy Pál ékszereiről 1666. január 1-jén készült listával, számos ponton találunk egyezéseket. Az azonosítást nagyban segíti, hogy az ékszerrajzok alkotója törekedett a pontosságra: a kövek száma és megmunkálási módja is jól azonosítható, a nyakékek esetében még a kis rögzítő – feltehetően selyem – szalagocskákat is lerajzolta. A képek és a források összefüggéseit az alábbi táblázat szemlélteti.

245 MNL OL, E. cs. lt., P 113 Varia 125. d. f.574.

1666. január 1.	Záloglevél (?), 1666–1682 között		P 113 Varia 125. d. ékszerrajzai
2. Masodik vörös tokba[n] Egi tiszta gemantos Eöltözö		Tiszta gyémántos öltözö	f. 569., ld. 37. kép
1. Elsö Egi Gemantos Contrafe Castli Igen Eöreggh gemant benne niolcz Egi keorett kisseb Gemant het Apro gemant ki kisseb ki nagio szaz harmincz eggi egi meczet gemant, niom huszin Eöt s Egi fertali korona Araniat,	Contrafe Castn	Contrafe castli	Középen
2. Masodik Egi Resketö tö Arani töiuel Egiöt Gemant vagon benne Eoregestöl hetve[n] hat, niom Araniat tiz s három fertali koronat	Haarnadel	Rezgötü, hajban viselt ékszer	Egy tüvel
3. Harmadik Egi Gemantos tol Egi Arani tö hoza, Eöregestöl Aprostül Gemant benne szaz kilenczve[n] hat niom tizen Eöt s fel korona Araniat	Federbusch	Tollat imitáló, valószínűleg tű szerelésű ékszer hajba, süvegbe	Középen, jobbra
4. Negiedik Egi Gemantos Lancz huszon Eöt Boghlaral mindenik boghlarba[n] het het gemant huszon hat masfele boghlar mindenik boghlarban három három gemant s ket hatulso foghlatat mindenikbe[n] negi negi gemant niom harmincz Egi s Egi fertali Korona Araniat	Ketten	Különálló, egymáshoz rugalmasan kapcsolt tagokból álló lánc, a kövek elhelyezkedése és száma is az inventárium szerint	Alul, U alakban
5. Eötödik Egi Gemantos niakra valo Eöreggh Gemant huszon hat Apro gemant hetve[n] niom Araniat huszon Egiet s három fertalt	Halsband 93 kövel	Nyakravaló. Rövidebb, a nyakvonatra illeszkedő nyakék	Fönt kiterítve
6. Hatodik Egi par Egi aranioso gemant Gemantos precz benn hatvan negi, niomm korona Aranat, tizen harnat s három fertalt	Armbänder 57 kövel	Egy pár karkötő. A kövek száma a két darabban együttszámolva	Legfelül

1666. január 1.	Záloglevél (?), 1666–1682 között		P 113 Varia 125. d. ékszerrajzai
7. Hetedik Egi Gemantos masli Contrafe Castli fitiegh raita Eöregestül Aprosul gemant benne szaz Negive[n] Egi, niomot harmincz hats fel koronat,	Große maschen	Kéttagú függő. Felül szalagcsokor, alatta kis nyitható medalion	Középen balra
8. niolczadik negi Gemantos Giörö Egik Egi Eöregh meczet gemantal,	(4 gyűrű)	Gyűrű. A gyűrűfejben egy nagyobb fazettált gyémánt	Legfelül jobbra
masik Eöregh meczet gemant az közepiben es tiz kiczin meczet gemat (!) körüle		Gyűrű. Fejében középen fazettált gyémánt, körülötte kisebb kövek	A középső függőtől balra fönt
Harmadik Egi meczet Gemant s hat szegletes gemant körülő czilagossa[n] körös körül tizen kilencz gemant.		Gyűrű. Csillag alakú fejjel	A toll fölött
Negiedik Egi Eöregh szegletes Gemant körös körül tizen niolcz gemantnak köllöt lenni de Egik ki Eset niom hats Egi fertali koronat ²⁴⁶		Gyűrű. Fejében egy nagyobb, fazettált gyémánt	Legfölül balra
	Ohrgehäng		[csak a Varia f. 569-en és a fraknói dobozban]
	Uhr mit großen halbgründig diamant		[csak a Varia f. 569-en és a fraknói dobozban]
			A tokban eggyel több nyakravalóhely
3. Vörös tokban Eöltöző Giöngiel Gemantal,		Gyöngyös gyémántos öltöző	f. 573., ld. 38. kép

246 A négy gyűrű együttes súlya.

1666. január 1.	Záloglevél (?), 1666–1682 között		P 113 Varia 125. d. ékszerrajzai
1. Első Egi masli Egi Igen Eöreggh mint Egi kis Dio Olloan göngge fütüögh raita három igen Eöreggh gönggi azon kívül aprob kartia gönggiök kis kiseb kis nagjov negiven Gemant hetven niolcz, niom korona Araniat huszon Eötöt		Masli, szalagcsokor alakú függő	Középen
2. Masodik Egi parta Harmincz kilencz gemantos Boghlaral mindenik Boghlarban három gemant harmincz három mas fele Boghlarok mindenik Boghlarban ket ket kartia gönggi, niom korona Araniat hußon harmat.		Párta, a hajban viselt pánt. Az inventáriumban említett 39 boglár helyett a képen csak 32 szerepel	A kép alján U alakban kiterítve
3. Harmadik Egi Lancz Harmincz Egi Boghlaral mindenik Boghlarban három három gemant Harmincz ket mas fele Boghlar, mindenik Boghlarban ket ket szem kartia gönggi niom harmincz három korona Araniat		Lánc	A kép közepén, a nagy függő fölött, U alakban kiterítve
4. Negyedik Egi niakra valo Eötven Egi Gemantal a fütüögie gönggiel Egiöt Harmincz het kartia gönggi niom korona Araniat tizen hetet		Nyakravaló	A kép felső részén U alakban kiterítve
5. Eötodik Egi Rezketeo az Arani töivel egiot Huszon niolcz gemantaval es huszon hat kartia gönggiel niom korona Araniat het s Egi fetalt		Reszkető tű, rezgőtű. Rugós tű szereléssel ellátott köves boglár	A kép alján külön tűjével
4. Vörös tokban Egi Safilos Gönggiel Gemantal valo Eöltözö		Zafiros, gyémántos, gyöngyös öltözö	f. 568., ld. 40. kép
1. Első Egi lancz Eöreggh Szegletes Safil tizen hat kartia gönggi harmincz negi Gemant hetven harma ez kilencz korona Araniat niom		Lánc	Alul

1666. január 1.	Záloglevél (?), 1666–1682 között		P 113 Varia 125. d. ékszerrajzai
2. Masodik Egi Contrafe Castli Egi Eöreggh negi Szegetü Safil az közepiben, tizen ket kartia giöngi fütiögöivel es Eötven egi Gemant niom tizen hat korona Araniat.		Kontrafe kastli. Nyitható medalion, függő	Balra fent
3. Harmadik Egi par fülbe valo ket körtvel forma Safil fütiöggh raita, es husz kartia giöngi s harmincz Gemant niom Het korona Aranat.		Fülbevaló pár	Alul, kétoldalt
4. Negiedik Egi Rezkető tő Arani töivell Egiöt, Egi negi szegetü Safil az közepiben tizen ket kartia giöngi tizen ket gemant niom kilencz korona Araniat.		Reszkető tű	Az órától balra
			Süvegbe való toll középén jobbra
			Óra középén
Eöltözö Vörös tokban Tiszta Rubintbul.		Rubinos öltözö	f. 572., ld. 41. kép
1. Egi zomanczos Tol Eöregestül Aprostul harmincz het Rubint.		Toll	Középén balra
2. Egi Rubintos masli Egi Contrafe Castli fitiegh raita Ket Eöreggh Rubintal, Egik termes Rubint negi Aprob Rubint termes szaz harmincz niolcz kiczin Rubint niom huszon Egi s három fertali koronat		Masli contrafe kastlival	Középén
3. Egi Rubintos Contrafe Castli szaz nagj Rubintal niom Araniat tizen Egi s három fertalt		Kontrafe kasztli	Középén jobbra
4. Egi Rubintos rezketö tö Arani töivel Egiöt Eötven Eöt Rubintal, niom kilencz s egi fertali koronat.		Reszkető tö	Alul jobbra, túje középén

1666. január 1.	Záloglevél (?), 1666–1682 között		P 113 Varia 125. d. ékszerrajzai
5. Eötödik Egi niakra valo huszon negi eörögh Rubintal Egi igen Eöregh termes Rubintal szaz huszon het kiczin Rubintal, niom tizen negi s Egii fertali korona Araniat		Nyakravaló	Fönt
6. Hatodik Egi par perecz ket Eöregh Rubintal Rubintal szaz Eötven hat Apro Rubintal niolcz három fertali korona Araniat niom.		Karkötő	A képen a két boglárszerű, mert ez is „Schoßl”
7. Hetedik Egi Rubintos Giörö Egi Eöregh tabla Rubint az közepiben körülő tizen ket Apro Rubint.		Gyűrű. A gyűrűfejen egy táblás csiszolású nagyobb kő, körülötte kisebb rubintok	Balra fent, a nyakék alatt
			Gyűrű egy ovális nagyobb kővel
			Kis óra masni alakú függőn
9. Eöltözö Egi Smaraghdal Gemantal	Ein geschmückh von Schmaral und Diemant	Smaragdos gyémánttal	f. 567., ld. 39. kép
1. Niakra valo Egi körtvel forma Smaraghd fitiegh raita aval Egiöt Tizen niolcz Smaraghd, Eötven negi Gemant niom huszon Eöt koronat s három fertalt.	Ketten	Nyakravaló függővel	Középen fent
	große Maschen	Szalagcsokor alakú függő	Középen
	Föderbusch	Toll	Középen, balra
	2 ohrgehäng	Fülbevaló pár	Alul
	Anhäng püchs	Nyitható tokos, medalion alakú függő	Középen, jobbra, az óra fölött
	2 Haarnadln	2 hajtű	Fent középen

1666. január 1.	Záloglevél (?), 1666–1682 között		P 113 Varia 125. d. ékszerrajzai
	1 Armband Schloß	Karkötő zárótagja	Középen a nagy függőtől balra
	Uhr	Óra	Középen, teknősbéka alakú
	Haslband	Nyakravaló	Alul, kiterítve
	[2 Ring]	[2 gyűrű]	Hiányzik

4. táblázat. Az ékszerrajzok és a források összevetése

Az ékszerekre vonatkozó írott források – az ékszerésszel kötött szerződés, az 1666. januári inventárium, a későbbi zálogjegyzék (?) –, valamint az ábrázolások közös nevezőjét keresve a következőkben foglalható össze. A gyémántos, a smaragdos és a zafiros készletek az eredeti (1666) állapothoz képest gyarapodtak a zálogjegyzékig, és az abban szereplő sorozatokat hiánytalanul ábrázolták a tollrajzokon. Közülük a színes kövekkel díszített (smaragd és zafir) készletek a fraknói kincstár 1685-ben felvett inventáriumában is szerepelnek ugyanabban az összetételben. A gyöngyös-gyémántos készlet az 1666 januárjában ismert összeállításban látható a rajzon. Ez a készlet és a gyémántos 1685-re megbomlott: egyes darabjai szerepelnek, de új, későbbi gyémántos ékszerekkel csoportosítva. A rubinos készlet esetében is egy kibővített összeállítás látható a tollrajzon. Ez a garnitúra is megvolt 1685-ben, de nem a tárházban, hanem Esterházy Pál második felesége, Thököly Éva használatában. Az 1666-os inventáriumban szereplő, de ábrázolással nem rendelkező készletek közül az opálos ugyanabban az összeállításban van meg 1685-ben. Valószínűleg ugyanez érvényes a türkizes készletre, de ez is használatban volt akkortájt.

A különleges tollrajzok tehát bizonyosan nem ékszertervek, hanem Esterházy Pál gyűjteményének képes „leltár-lapjai”. Kérdés, hogy mikor, milyen célból készülhettek? Ismert, hogy az 1690-es évek elején létrehozott új kincstári helyiségekben elhelyezett műtárgyairól Esterházy Pál képes inventáriumot készített, vagy legalábbis elkezdte a munkálatokat.²⁴⁷ Az ékszerrajzokon azonban olyan ékszerek is láthatók, amelyek 1685-ben már nem azonosíthatóak a kincstári leltárban. Ezt a *terminus ante quem*-et erősíti egy Fraknón fennmaradt további emlék. A kincstár műtárgyai mellett itt őrzik Európa egyik legjelentősebb kora újkori tokgyűjteményét is. A bőrrel bevont fatokok között egy teljes sorozat is fennmaradt, amelyek belső kialakításuk alapján különféle ékszereket, órákat rejtettek.²⁴⁸ Az egyik, aranyozott díszű vörös bőrtok belső kialakítása pontosan megfelel az órával és fülbevaló párral kiegészített 1666-os tiszta gyémántos készlettel, ahogyan azt a „zálogjegyzéken” olvashatjuk.²⁴⁹

A tollrajzok már önmagukban is – sajnos – egyedülálló emlékek, de további lehetőségeket is rejtenek. A fraknói ősgaléria képmásai között ugyanis több olyan művet is találunk,

247 Kiss, A *fraknói tárház*, i. m., 151–173.

248 A tokokat a 2010-es évek elején restaurálták, első ízben ezt követően szerepeltek kiállításon a kismartoni Esterházy-kastélyban, ld. *Barocker Schmuck*, i. m., 45.

249 Burg Forchtenstein, *Fürstlich Esterházyische Sammlungen, Schatzkammer*, Nr. K 794-Futteral-c.

42. kép. Ékszerkészlet tokja, aranyozott bőr, bársonybéléssel

amelyeken az Esterházy család hölgytagjai a tollrajzokon is szereplő ékszereket viselik. A fraknói Esterházy-gyűjtemény korábban ismeretlen, frissen restaurált ékszerkincseit 2013-ban mutatták be először kiállításon. Itt párosították össze első ízben a Magyar Országos Levéltár ékszerrajzait a fraknói ősgaléria képeivel.²⁵⁰

A gyöngyös-gyémántos és a rubinos ékszerkészletek több darabja azonosítható több képmáson is. Meglepő módon azonban nem Esterházy Orsolyán, hanem Esterházy eljövendő második feleségén, Thököly Éván, és nővérén, Thököly Márián láthatjuk a rubinos és a gyöngyös-gyémántos készlet darabjait, ráadásul még Esterházy Orsolya életében, 1672-ben készült képmásaikon.

250 *Barocker Schmuck, i. m.*, 39.

43. kép. Ismeretlen festő: Thököly Éva, 1672

44. kép. Ismeretlen festő: Thököly Mária, 1672

Thököly István két leánya, Éva (1659–1716) és Mária (1656–1695) apjuk halála és birtokainak elkobzása után, 1671-ben kerültek gyámjuk, Esterházy Pál udvarába. Thököly Éva a rubinos készlet nyakékét, többtagú függőjét és függős nyakravalóját viseli, utóbbit pártaként. Mária a gyöngyös és gyémántos készlet *láncz*-át, a ruha nyakkivágását követő nyakéket és rajta csokor alakú függőt,²⁵¹ és a *nyakravalónak*, máshol pedig *pártának* nevezett darabot viseli a *reszkető tő*-vel, rugós rezgőtűvel. Ez a rezgőtű az egyetlen, máig fennmaradt emléke az 1666-os készleteknek, ma is Fraknón őrzik.

A láncot és a pártát azonban egy további képmáson is azonosíthatjuk. Felirata szerint ez az egész alakos kép Esterházy Katalint,

45. kép. Gyöngyös-gyémántos rezgőtű, arany, festett zománc, gyöngy és cirkónia kiegészítésekkel. Matthias Pränckl, Bécs, 1665

251 A német nyelvű forrásban *Banda*-nak nevezik az ékszert.

46. kép. Ismeretlen festő: Esterházy Katalin, 1670 után

47. kép. Ismeretlen festő: Esterházy Katalin, 1687 után

Esterházy Pál és Orsolya leányát ábrázolja 1664-ben.

A kislány 1659-ben született, Esterházy Pál 1664. január 8-án kelt végrendelete szerint apácának szánták a kis *Katicát*, az április 25-i kiegészítésben azonban már a kislány és *Palkó* testvére tragikus haláláról emlékezett meg az apa. Katalinnak két egész alakos portréja is ismert.²⁵² A felirata alapján 1664-ben készült képen látható kislány kerek, rózsás arca némileg

fiatalabb, mint amit a magassága, teste arányai sugallnak.²⁵³ A gyermek nyakában és hajában a gyöngyös-gyémántos nyakék és párta látható. Fejét tollas dísz ékíti, ahhoz hasonló, mint amelyeket a Thököly nővérek 1672-es portréin láthatunk. Az ötesztendős korában elhunyt kislányról még életében, feltehetően 1664-ben készült képmása alapján születhetett ez az arckép, minden bizonnyal egy időben a két Thököly lányéval. Esterházy Katalin másik, szintén egész

252 A képmások datálása, leszármaztatása Buzási Enikő szakértő véleménye alapján szerepel. Ezúton is köszönöm segítségét, az együttgondolkodást.

253 Burg Forchtenstein, Fürstlich Esterházyische Sammlungen, Nr. B 496.

alakos képmásán arcvonásai sokkal „nagylányosabbak”, mint az 1664-esnek mondott képen, testarányai ahhoz hasonlóan egy bakfiséi.²⁵⁴

Ékszerei hasonlóak a másik képen láthatókkal, de ha a tollrajzzal, az ékszerek ábrázolásával vetjük őket össze, egyértelmű, hogy nem azok (vagy az eredeti darabok?), hanem az 1664-esnek mondott képmás után festette meg a portrét mestere, a felirat alapján 1687 után. A szöveg ugyanis a modell apját, Esterházy Pált már hercegnek nevezi.

A nagy készletek a fraknói kincstár 1685-ös leltárában még jól követhetők. A későbbi, 1693-as, illetve 1696-os inventáriumokban már kicsit nehezebb kimutatásuk, de ennek egyik oka, hogy közülük immáron több is a *celsissima principessa*, azaz a második feleség, Thököly Éva használatában volt. Egy 1702-es feljegyzés talán ezekre az ötvösművekre is vonatkozik:²⁵⁵ Pál nádor saját kezűleg vetette papírra, mit emelt ki a kincstárból: 248 gira (több mint 60 kg) ezüstművet eladni, egy *öreg*

gyémántos és két smaragdos *smukot* pedig zálogba vetni szándékozott. Az bizonyos, hogy a Pál nádor, majd közvetlen örökösei halálát követően, 1721-ben készített leltárban már nyomuk sincs a drágaköves ékszerkészleteknek.²⁵⁶

A fraknói kincstár kincsei között maradt fenn egy aranyból készült lábas csésze, egy *tazza*, öblében Esterházy Pál és Orsolya címérével, monogramjaik köriratával.²⁵⁷ Feltételezhetően erre a tárgyra vonatkozik a már korábban említett bécsi *jubilér*, Frankl Mayer számlája, amely 1667. augusztus 5-én kelt.²⁵⁸ A számla hátoldalára Pál gróf saját kezűleg írta rá: „*Francli quietantiaja az Arany lábos czésze uégett.*” Esterházy Orsolya és Esterházy Pál közös élete kezdetének, eljegyzésüknek egy szép kettős portréval állított emléket a frigyük létrehozására szövetkező rokonság. Az aranycsésze megrendelője bizonyára Esterházy Pál volt; egy igazi *Kunstammerstück*-kel örököltette meg Esterházy Orsolyával kötött házasságát.

254 Burg Forchtenstein, Fürstlich Esterházsche Sammlungen, Nr. B 237.

255 MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 8. Fasc. C. Nr. 39/5., 6.

256 Iparművészeti Múzeum, Adattár, ltsz. KLT 236/1957.

257 Ismeretlen, valószínűleg bécsi mester munkája, 1660-as évek. Magassága: 10,7 cm, talp átmérője: 7,8 cm, ld. *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból, i. m.*, Kat. I. 16., 117–118.

258 MNL OL, E. cs. lt., P 108 Rep. 8. Fasc. C. Nr. 48/6. f.79–80.

Esterházy Pál
és
Esterházy Orsolya
levelezése

Készült
a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT,
a MAGYAR NEMZETI MÚZEUM,
a MISKOLCI EGYETEM BTK TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET
és a SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BTK
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÉS HUMÁN INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI TANSZÉK
közreműködésével

A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal,
OTKA 116154 számú pályázata támogatta

Esterházy Pál
és
Esterházy Orsolya
levelezése

Sajtó alá rendezte
VISKOLCZ NOÉMI és ZVARA EDINA

KIRÁLY PÉTER és KISS ERIKA
közreműködésével

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
Kossuth Kiadó

ESTERHAZYANA

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Esterházy-közleményei

Sorozatszerkesztő

VISKOLCZ NOÉMI

Szerkesztőbizottság

KIRÁLY PÉTER, KISS ERIKA

MONOK ISTVÁN, VISKOLCZ NOÉMI, ZVARA EDINA

ISBN 978-963-09-9724-9

Díszkiadás ISBN 978-963-09-9725-6

Minden jog fenntartva

© Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ 2019

© Kossuth Kiadó 2019

Felelős kiadó Kocsis András Sándor,
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Műszaki vezető Papp Miklós
Nyomdai előkészítés Gróf Levente
Korrektor Török Mária
www.kossuth.hu / kiado@kossuth.hu

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat
több mint négy évszázados hagyományait őrző
Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató